Ulíp lip.
88, 89

187

2 Ո 02

Հեղինակ

Բեհեռագրաբնեռեի Հորդոր

"Որքան էարեմ՝ շատ սաեմ."

Գրեաբ Եդեարդ
Գին 5 դրամ

Յ տեբեդտեբ 1887

Ստոխոլմ

STOCKHOLM 1887.
TRYCKT Å GERNANDTS B.A.B. LITOGR. AFD.

Բովանդակություն

Ձիրաքանչյուրին. երես 2.
Հուսերի առ Քրիստոսը. երես 5.
Անվանես խորհրդոցի յորմէ ասի գրուած է
զիւր ցաւագնութիւնն Հայոց. երես 7.
Անվանես խորհրդոցի եւ թարգմանու-
թիւնքն իւր. երես 29.
Վերադարձութիւնքն. երես 63.

Ձիրաքանչյուրին

Հանդիպիս երբեմն ցրուկին հանար գաղափարացած է Մխիթարեանն Քրիստոսանուէր Հ. Արսենի Այվազեան. Աշխարհաբար Հայերէն ի Զմիւռնիոյ դարու։ Անվերծանելի տիրի ձեռքի փրանկս 3–400 առ ի լոյս ընծայեալ էին Մխիթարեանք, (որոյ վերջաբանութիւնն անկասկած է՝ 300 երես), եւ մեզ յԱստուծոյ ցրուկին վերաբերեալ հարիւր օրինակի եւ մի ձեռագրեալ

1988 89-200

դարձ առաջիր առ իս. զի թերեւս ես զամ զեմ ապրիլիր, իսայ գերի զիմ ձեռս ուշացիլ էր փափագիմ։ Ահա թերեւսեմ էր իրիցեմ հրատարակիլ զայդ առաջնոյն 64 երես՝ փոխ յօգուտաձեռիրոյ։ Զարիւր գնողք երկ գտնուին, կ՚ապրի իմ ձեռանէս. ոչինչ էր զամ զամիմ, այլ ես ոչինչ էր դառնամ։

Ձեռագրեալ հրատարակիլ գլխաւոր յօգուտաձին դիրի ելլան, յեր Մխիթարեան քրիստոնեական քիրանանութեան, զոր երբորդ միանգամ էր գտամ,

— Եղիկ էողիպոսի եւ իւր գրուածն ընդդեմ Արանդոյ։ Միրդ յուսացեալ մի խառնակութիւնի էան ի գիրս եղիկեայ ի յերեսուսաուզութիւնի թերթիկ գրչագրոյ։

— Անվանես խորհրդոցի եւ իւր Մաղմնութիւնն Հայոց. — Քանի մի ցիրուցանութիւնի ի քրիստոնեական Մաղմնութիւն Հայոց Մխիթարեան Ա. Ա. Գարեգաշեան։

— Մաղաւանիկ յ՚Ակեայոյ հայերէն թարգմանութեանց Յ. Ոսկիփորեանի ամենութեանցն թղթոց Մաղուսի առ Գալատացիս, առ Եփեսացիս, առ Թեսաղոնիկեցիս, առ Երինթացիս, առ Հռովմայեցիս, առ Փիլիմոնն։

— Թարգմանութիւնք Հաբէթայ յատոր
լեզուաւ ի Հիւսիսային դարու։

— Գաղիական քէշէսիսներ Խաչ, Բարգ-
մանութիւնք յարաբերի լեզուաւ ի հայ ի ՃԺ
կամ յ՚ԺԷ դարու։ — Աթենութիւնք Խաչիր
եւ հոմանիշքն ի յոյն, յարաբերի, ի դարուն
եւ ի գաղղերէնն լեզուս։

— Յաւելուածք եւ Ուղղութիւնք յոմն
գաղղերէն-Հայերէն բառագիրս։

— Դիտողութիւնք եւ Ուղղութիւնք ի
Հայերէն բառարանս։

— Հայ Մեկնութիւն, այսինքն Հաւաքումն
հայերէն անուանց ազգային բուսոյ, երբեմն
այնոցիկ որ կը գտնուին ի տիրս Հաբէթայ, հան-
դերձ վերայաբերմամբ եւ գաղղերէնն անուամբ,
եւ երբեմն այնոցիկ որ դոյն ի բերանս գաւա-
ռացի Հայոյ պահեալ էին։

— Բառագիրք գաւառական Հայ բար-
բառոյ։

Հանդերձիս Պրակիս կամենամ արարեալ
ի սահմանեալ ժամանակս չէրսն հրատարակել,
զի ոչ դոյն զանազան բառանցն դարուց, այլ
եւ շարք եմ յանձնելոյ դիւրաբարոյից։
Բուսոյ յաղագաւոյ, (բաց ի բառանցն մեն-

նութեանց, որոց չէի չարչարեալ եւ սահման), մի
անգամաւ միայն հրատարակեցի անհոգութեամբ։
Խորհրդոյ Պրակի գինն լոյս բուսոյ երե-
սուն միայն որոշեալ, 64 երեսոյ 5 դրամ-
կանի գինն կամաւն բաւական։

Հրատարակիչս ոչ՚ընդունելի
լայն ազգեալ՝ զոր բարեկամ անդրանիկ էր հա-
ճեցեալ գրել, դիտելիութեան, օրինակս
եմ յղեալս նմա գրագրոյ, գաւառական
բառեր, այլոցին հանդերձեալ։

Հանդերձիս բազմագոյն յոյսս ունիմ դրդ-
գրութեանն վերադարձեալ ի հեղինակին։

Իմ հասցէս է

Léandre de Byzance Noraytz
15, Fredsgatan
Stockholm (Suède)

Զուարթ ամ փեղեանդին

Գնեցաւ

— Ի 15 յունիսի ի գիշերանցեալն Մ. Փարաղ-
ջանեանն Պատրիարքն (Պետերբուրգ) շիր հրա-

գրաբարեալ «Բռնվեալ վարդապետի Արձրան
ազգայ պատմութիւն Տաճկաց Արձրանաբնոյ».
տպագրեալ ի Պետերբուրգ, 1887:

— Ի 22 յաւելս ի Հնոտնեանցն Մ. Էսայեանի
դեղի հրատարակեալ (Պետերբուրգ) շինար հրատա-
րակեալ երկու գիրս. ա. «Քառեր սիրուն
Հայոց վիճակագրական հնգ հիներեանցն Հաստա-
տոյ». տպ. ի Պետերբուրգ, 1884. — բ. «Պատմա-
թիւն ղեւոնդեայ դեռի վարդապետի
Հայոց». տպ. ի Պետերբուրգ, 1887:

— Ի 4 սեպտեմբերի ի Գեր. Մ. Անդրէասեան
եպիսկոպոսէ Օրմանեանն (Է. Պոլիս) շինար
հրատարակեալ «Արուս Հայաստանեայց».
տպ. ի Վաղարշապատ, 1886:

— Ի 27 սեպտեմբերի դարձեալ ի Մ.
Քերոբիէէ Պատկանեանն շինար հրատարա-
կեալ հեղինակեալ էր գիրս. ա. «Անդրէասեան
Սիսուայի պատմութիւն ազգին Հերոսաց».
տպ. ի Պետերբուրգ, 1870. — բ. «Պատմութիւն
Սիսուան եպիսկոպոսի ի Հերակլէ». — «Պատ-
մութիւն Մխիթարայ Անեցւոյ». տպ. ի Պետեր-
բուրգ, 1879. — գ. «Հզիարդ Անդրանապրութիւն
Հայոց». տպ. ի Պետերբուրգ, 1884. —
դ. «Յարութիւն վարդապետի Ակռանցա-
յի ասեալ Շահխաթունեանց»: (այս վարդապետ-
դիս գրասացին Մինչեւ Ակռան՝ է հայր Խաչ-
հարդութեան Փ. Պատկանեանցի). տպ. ի
Պետերբուրգ, 1884:

Պատրաստեալ Հռոմիրատարակ էր Երկեր-
ասացեալ շինի խորին շնորհեալս:

<u>Եղիշեանցն</u> <u>Հարենն</u>, շարեալ խօսեցեալ
յԱստուծոյ Պրակիս, տիպս հրատարակի ի
Տիւսուս ասի ի Պետերբուրգ, արդեանցի
վերատ. Մ. Էսայեանցի հեղինակ:

Անվերջ խորհրդոյն
յորմէ ամէն գրեալ է շինար
Պատմութիւնքն Հայոց

Հաստատի վերայութիւնքդ սա ի Հարեանցն
որոյոս շինալոյ Հարեւոր խնդրոյ մեր
ազգային գրականութիւնն՝ զայնպէս շինա-
ղեալս յորիշեանն Պատմութիւնքն անվերջ
խորհրդոյս էր գանեալս մեզ: Այնչափ
Տեսչն գիրքեանք ի Բռնվեալ Արձրանաբնոյ,

(որ իսկ ինքն Խորենացւոյ՝ ըստ Իրոյեանի է
Հաւրորդ գիրս Խորենացւոյն յ՚Թ դարու),
ուր երբեք Խոշանդուկ Տաղիանի անունի պատ-
ուոգրին էր "ՅԱստուծոյ տնէր ի հայոց Հեթանոսն",
որ թագաւորեաց յամսեանն 474–491: Անշուշտ
"տնէր ի հայոց Հեթանոսն" բառերն էլ ջնջուա-
ծին "տնէր ի սնանկեալ հայոց թագաւորութեան Հե-
թանոսն". Բայց ինքնին ուր Խորենացի յա-
ղագս 474 եւ 475 ասացեալն ընդդէմ ոչ
Հաւրորդ գրոցն, եւ էլ հոգայ տալ
ապացոյցս յենթադրութիւնս:

Իգնատիոս Զիլիոլայոս թարգմանիչ (Ni-
colò Tommaséo) յամին 1841, եւ Զ. Յով-
սէփ Գամարճեանն յամին 1848, (որոյ թուի
թէ ասելոյդ գտանիցի թէ ընդ ընդարձակ ամենայն
Հաւրորդ գրոցն), կարծեցան թէ թէ Խորե-
նացի յորինեաց զ՚ետին գիրս պատմութեան
իւրոյ յամին 460 եւ 460–470: Սին էլ գրէ
Ի Ցասուազարեանցի Իգնատիոսեան թարգմանու-
թեանն պատմութեան Խորենացւոյ (Ս. Ղա-
զար, 1841), յերես Ճ. "Խորենացի ի Ճ դար-
թեանն իր յամին 460 գրեաց զպատմութիւն,
զոր հասոյց մինչ 440". ("La storia scrisse
vecchio circa il 460, e la condusse

al quaranta".) Սին էլ գրէ յԱստուծոյ
Հաւրորդ Մխիթարեանցն պատմութիւն (Վենետիկ,
1848), յերես 94. "Սովորեաց Խորենացի, յամսեանն
460–470, յառնելոյ ինչ (զանազան պատմութիւնս) ի հին օրագրաց, եւ
որպէս ի կարգի բանիցն կոչ ի տիր ասելոյ,
թէ թէս զաստուծոյնն հրաշագործեալս ծանօր
կոչուցեալ զնոյնսանգն անուն-Աստուած, զա-
նարի ասա հանապազակ ծանուցեալ զերկրութիւնն
Հայկայ էրեթ ոստրոյ եւ յանկեալ
հանեալոյ Հայաստանեայց": Յետ սոցա Ղ. Գէ-
ոնոյ վ. Վիշապ, ի Քաշմիրի 1851 դարուն,
յերես 70 Ի, եւ ասէլով Հաւրորդ գրոցն, էլ կարծէ
թէ յայս գիրս շարադրեալ է տիր պատմա-
հայրն զանազան հայրենի աղբերանցն "ի 440 մինչ
մինչեւ յ465 եամ գրասարեալ եւ այլ եւս
ասելի ասոյ". այսինքն թէ Հաւրորդ գիրքն էլ
ցգոնէր յամին 440 մինչեւ յամին 465 եամ
475 եամ թերեւս 480:

Բնչ կուտ թէ Խորենացի զԱստուծոյ գիրս
պատմութեանն սկսեալ է գրել մէր ի 486 ամի,
եւ զեռրորդ գիրսն ասացեալ է մէր յամին 490.
(Հաւրորդ գիրքն արդարոյ է թնդրոյս):

Բայց իսկ զայսոսիկ չէր հաւանեալքն

գաղթականաց կայսր այդպէս կարծէլով, մինչեւ թէ
մանի՛ ասոնց էր արդեօք խորհրդոցի թիւն հօր
և չէս 440 գրաւոյն, տեղ վերածանի Սահակայ
եւ Մեսրոպայ, գրաչիւռ և Հայս յԱլեքսանդրիոյ:
Վիրապեանն գրեսանէ թէ յամին 460 վերադարձի
Հիրանանի կը կարծէ Ղ. Փարեցոյ: Հ. Ղ. Ալիշանն
զանազան վերանոր խորհրդոցոյ գրէ յամին 370
(Փարպեցի, 1847, էրեսս 150 ա). Բայց այսմ
հաշուոյ խորհրդոցի 70 տարեայ ալեւոր գրչեան
է՝ երբոյ յԱլեքսանդրիոյ դպրոցին: Եւ կարծիմ
թէ խորհրդոցի ձեռնարկ է յաւարտիլն ասն Հիմնադ-
րոյ գրարան, եւ թէ յամին 440 էր ան
աւագագոյն երիտասարդ 30 տարեայ, փոխ թէպէ ան-
ասելոյ կամ ասելի: Որ ասելոյն գաղտնիք հրա-
մայն էր վերայեն թէ Սահակայ եւ Մեսրոպայ
աշակերտքն "Տանիելեանք" այսինքն գաղտնիք կամ
ներսեան երիտասարդք էին. եւ երբ խորհ-
դոցի ի հանդիպի 35 տարեայ յուսարկուեան է
յԱլեքսանդրիա ի վարդապետքն, ակնարկելի
է՝ երբեմն թէ որ ասելի զանի չինիկ գրարի հա-
յանեն վերայ: Հրամանիցն Սահակ եւ Մեսրոպ
ասելիքանն օգնականաց պէտքս ունէին, եւ
էին երկար երիկար գրարիներով գրագիրներն
վերանակ քաշակերտս յօգուտ ի հանանար

վարդապետն: Հելլադիոյ ուրեմն թէ խորհ-
դոցի էր 30 տարեայ երբ գարձաւ ի Հայս
յամին 440, կը հանարիմ թէ տիկ էր գրեր վեր-
զիր տասն իր գաղտնարանի հրրորդ գրոյ՝
ամ Մեսրոպ էր 490, եւ թէ խորհրդոցի
80 տարեայ. եւ այսորիկ ազագաւ ի չէ գլուխ
հրրորդ գրոյն կ'ասուանէ զանկ Երիտասարդ.
"Ձի եւ ես այր եմ Երիտասարդ":

Հայս զի՞մ ժամանակութիւնն, թէ երբ
գիրք գաղտնարանի խորհրդոցոյն գրեալ
են յամին 486–490, զանազան արդարացեալ
ի գաղտնիկան վկայութիւնքն եւ ի տարբերանքն
գրականաց վկայութիւնքն:

Գաղտնիկան վկայութիւնքն.—խորհրդոցի
յերկու տեղիս հրրորդ գրոյն, ի գլուխն
Ա՛ եւ Բ՛, կը յիշատակեն զիրեր ազգաբոյ
թագաւորն Արտաշիրայ եւ Սակադիրոյ հուսկ:
Յ՚Ա՛ գլուխն կը գրէ. "Զգրանքի որ ի կիլ ան-
ուանս (այսինքն Արքարու Սեռնեան որդւոյն
եւ Սանատրուկ թագաւորին) ամենանոյնա՝
յաւուրսն գրեալ յայլոց, զգալուստս Սան-
դիրայի ի Հայս, եւ հանապազ Սանատրկոյ,
եւ Ոսկեալ շինուածն յերկիրսն ամենաբա-
նին Հայոց, եւ կարգուածն Արտաշիրայի

եւ որպէս ելեալ ի գուռանէն շուարեալ՝ որ այժմ կոչի Արքունական, եւ պատրաստեսցի քեզ եւ յիրեարս[1] գալ եւ ելանել զմարմնի Աստուծոյ, եւ առեալ անդր աշակերտացն քոյոց զերեսս, եւ տարցիս զառաջնորդս քոյոց զերեսս Սանդխտոյ հուսոյ ի ծառայարանն. եւ ասա ուրեմն՝ յայտնել զշքեղութիւն քոյոց իրկոյսոնց, եւ քրիստոնեայս։ Այս

---

1. Ս. Գալշարու Դեղագրի Պատմութիւնքն խորենացւոյ (տպ. 1865) ունի յիրար, եւ ի Ձեռագրութիւնսն կը գտանի. "Հրկեաւ օրհնեալ յիրեարս"։ Զարաշյան ընթերցումն թուի թէ յիրեարս, չէ յիրար առանձնական եւ եւ խորենացւոյ, որպէս նոր տարբերակի անկասկած։

Զ. խորենացւոյ լեզուաւ Սոյ ուրեմն կը գտանի Յիրոյ ուրեմն, Ղեկի քաղաքն Ժամանակոյ. (տրեալ յԱստուծի գիրս ի գլուխն Ը, եւ ի գլուխն ԺԵ երիցս). Բայց ի սոնի հարուածի, ինչպէս եւ հերոգոյ էրէկի օրհնեալ կոյ տեղ, Սոյ ուրեմն կարծեմ գտանի Աստ տիրոջ ժամանակաւ, Աստ տիրոջ. "եւ զայս տեղ Աբիրդիանոս յիրարամ Աստուծոյ արքանակաւի (կամ առանձնականի) ի անուն

ամենայն, որպէս ասացեալ, ալեայ գաղտնեալ յառաջագոյն քան զմեզ, ոչ միայն հարանգոյն հանդերձեալ ոճնի երկրորդութիւն"։ եւ ի գլուխն հինգ. "Որոյ (գնդապետն խորոնի) պատուիրեալ Ահեկոյ, ածէն զկնա հրամանաւ թագաւորին ի գուռանն, որ անուանեալ էր Արքունական, ի տեղի գաղտնաւորութեան, ուր յայտնեցան գերեալք սրեալ եւ տեղի Աստուծոյն թագեալ"։

Թագեալ եւ Անկիրեցոյ ուսումնասիրութեան գիտնականն, որ ակնարկէ խաղաղ խորենացի, գոյն է որ հրապարակեալ է Ամերիկայի հանդերձ Սոփերոյ Զոյլեանցոյ (Ս. գա-

---

ազգաբանութեան ասէ. զոր ասի ուրեմն յերոյ ոնանդ բարձին". Ա. ք. — "իսկ ասի ուրեմն գիտնոյ թագաւորութեանն, որպէս լսեմ, յայլոյ յորոյեալ գուանցս եւ Հայոցն անուանեալ". Բ. ք. — Զարմանալի չէր գրչի վկայութիւնդ էնդ այժմ զոր կը գրէ խորենացի ի ժէ գլուխ Աստուծոյն գրոցն. "եւ ի պատրաստուածն ելոյն ամբարտակի գերեցին (ասա խաղաղին զարմրանոյ)՝ այժմ, որպէս լսեմ, հարեալ ազգարանին ի հեն եւ ի գաղթականս խաղաղութեան ամրանան"։

շար, 1853), և՛ անգիրդանամ. քայլ ի ներքև հա-
դորի, տեր վիկայաբանութիւն Աստուածոյ
եւ բազմաւորաց Օրիորդին, գրաւոր ցուցան-
կիւն ցիւղի ելիւարոյ թեադեի եւ Սան-
դրեբերդ ի յետուն ծգեւաւորի էիւրանոսի, ուր
գրեալ է յերես 96. "եւ ենդեւ գիւղ ելիւ-
բոյսի ի շեղոնոյ սուրբ Հոգեւոյն յաւուրս հն-
գերորդ, ապրուանդանաբար եւ ծգեւոցիւոյ
դրեան Յովհաննու Հայոց կաթողիկոսի, եւ
խազանեան եւ եպիսկոպոսիք ապրուան-
ձայնի գաղութիւրանցի վիճակաց տանցիր-
վերոյ դրեան՝ Հայոց հարցուցանի եւ ապ-
բանդեցի, որ ենին աշխարհներս բազմա-
կիւանս, թիֆլիզաց, Խոնարաշիր եւ
սարիւաւազ, եւ այլ բազմաներանս ապ-
դոյ եւ խաւարիմաղանի տանիրիս, եւ գո-
ելոյցի սաղմոսիս եւ օրհնութիւանս շարա-
գրեալ արքայի բազում աւուրս, եւ սուրբ
եղեալ կարարեալ (գրգ. կարգարեալ) շարա-
գրեալ ելոյս": Ձեռնարկիր Հ. Ղ. Ալիշան կը
գրե յերես 101, որ յոգ ապրոյգ էր ժամա-
նակ գիւղի ելիւարոյ թեադեի եւ Սանդրբ-
դոյ, "շարոյ ֆեռուրիւն, (և՛ ըսէ), գրեալ յ'Ա
Հայոց գաղանութիւն Հայոց, 584: քան

բանի սարս, (էր շարայարեալ), երբեմն ցոյ-
էին սա անանդանելիանան Յովհ. եւ սա
ենեանան վանանաս լինեալ շարագրեալ, յամի
Մեռաւն 485 կամ 486": Զանազան էր սա
թե՝ որ յիշեցի թէ ինչ գրած է. քայլ ինքն
շարայարեալ ելիւրանոս ծգեւաւորի եւ ելոյս ի-
շատագանգրին էին սաստկեալ, էր հիացեալ
թէ խորհրդոյի մինչ էր գրեր չ'լեր եւ
չ'ենի գլուխս երկրորդ գրոյ իւր գաղանու-
թեան՝ գրիգորոսի բուսանէին էր 486 կամ
487, Հայոց հարցուցան էր վանան տանի-
էոնիսն, եւ կաթողիկոսն էր կամ Յոհան
անանդանաւորն, կամ Քեսաբգեն՝ որ յազգրդեց
անանդանաւորն յամին 486:

<u>Անդրանանան յիշատրեան</u>. — Յայրի է
թե ղարար գիրգիցի եւ անվանեն խորե-
ելայի (տերիրորդ գիրն)՝ բազում ուրեմ
խօսելով շինանեայ եւ շարագրոցայ եւ
էնդրին ժամանակի գրիցայ՝ ելոյ խնայելի-
բով եւ ելոյն բաւարով էր խօսիլ: Ոմանք
էր էարձեալ ոչ գիրգիցի ի խորեելայոյ գաղ-
նութիւնեանն գրեր սաստկ է շինարարանք,
եւ էր շարունակեալ թե սա մինչ գիրգիցի
բալորովին անգիրդող էր յետանայ խորե-

Հայաց պատմութիւնն, այնչափ որ Սեբէոսի
պատմիչ Հայոց կոչէին Աղուանից, Երիցուրդ պատմիչ՝ Շիրուանայ Քիւրանդ,
Երրորդ պատմիչ եւ դէպ շէր իսկ ազգի,
դա քնար էր Շիրակայի, Քէրդեր դա
սաստկութիւնն եւ քաջի պատմութիւն:

Իսկ Կարգեցօն՝ Փարպեցի իսկ դա իսկ տեղ
Կարգելոյ Պետոնայ անունն ունէր ի Տարաշտ-
նութեան յամին 485, ակնոյ է յորիկել զեր
պատմութիւնն: Ագաթանգեղոս դա Քի-
շանդ եւ տեղուն ի Փարպեցւոյ, Լուսաւ զի
սոքա ի Լաղուց (Իր 40–45 սոյ յասաց)
թարգմանեցան ի հայ. դա դրէ Տաճա-
ւոր ժամանակաց պատմիչ, (որպէս դա
Ագաթանգեղոս դա Քիշանդ), դա Տաճա-
ւոր ազգաց պատմիչ, (որպիսի է Հորիւն),
յանկարծ յանուանէ եւ տեղագրէ ի
Փարպեցւոյ, Խանի՛ սաստիկ խորհրդոյ, –
որ ընդհանրապէս պատմութիւնն գրած է
Հայ ազգին սկսեալ ի Հոգեմանէն, – թարգմանիչ
ուներ զոր յան Ագաթանգեղոս դա Քի-
շանդ տեղուն ի Փարպեցւոյ՝ դրէ սա
ընդարձակ ՍԼԱՐ ՇԱՐԻ տեր պատմեցեր:
Ընդդէմ Փարպեցի յ՚սա վանքն անտիկոս-

դարանն Թեղերն, (որ գրեալ է տեղ Հիպերբորդ
գարանն կամ ի նոսա Հիպերբորդն), այլ
Հայի գանձարանն էր նեծարեալ Ս"երանելի
Գրիգորիոսն անվանէր, որ արքարար Հրեշտակ-
էր ի տարեմի՝ յանկ դրկնայն շարաչն էր գա-
ղանեանց", դա էր տեղ Հնարա "Լուսաւորիչ
դա գիրգարանալոյ գրեանն", ընդդէմ, ի՛ ասեմ,
Փարպեցի տիրի խորհուրդն տիրարար պատ-
նութեան շանուան խորհրդոյն՝ իբր ան-
զգան կամ անարգանն ասելոյ, ոչ անարգանն
հանդարտելով դանանալոյ ի հարկի նոյնի: 89-2001
Որքան Փարպեցի, որ շարադրեալ է
զպատմութիւնն իւր յամանն 485–486, կարդա-
ցեալ էր զնարդանացեալն պատմութիւնն,
որոյ գրեալքն դա ոչ երկրորդ գիրքն
ասարկեալ էր յոյնի ժամանակի:

Ասացի՞ դա ապա այն ընդանութեանի մեր-
տիկ դա դանի ի գիրս երկոցուն պատմչաց.
ի հնարաբանաց ազգերն՝ յորմէ սասած են
երկոքին: Այս ազգերս հնարանեալ է որ
ՍԼԼԱՅ տեղագրեալն ասի ի տիր նոյնանա-
ներ ընդարձակ պատմութիւնն Սահակայ դա
Մեսրոպայ. "Այսպիսի՝ էին վարք երանե-
լոցն, որպէս Սահակայ դա Մեսրոպ-

քաղ, եւ այսպիսի խաղաղասիրութեամբ եղաւ,
հանեալեալ թէ եւս առաւել յետ նոցին,
զոր գրեալ եւ ի կարգաւորեալ պատմութիւնն
եղաւ". (տես Սոփերք Հայկազանց, Գ. Գ. էջ
37): Երբեմն վարդապետի պատմութիւնն
էր կրնար հանդուրել կարգաւորեալ պատմութիւն,
եւ դէպքն եւ ենթադրել թէ տեղ եղած է
ոմն տերիկորդ կամ ի կրկնէր թարգմանչաց,
դասական խորենացւոյն, գրած եւ ընդարձակ-
եալ պատմութիւնն Սահակայ եւ Մեսրոպայ,
յորմէ խաղած են աշակերտութեամբ թէ՛
փարպեցի[1] եւ թէ՛ խորենացի:

Կայ դեռ եւս ինչ արժանի ուշադրու-
թեան: Խորենացի ապրելով եղած է
էր Սահակայ եւ Մեսրոպայ կարգաւորեալ
պատմութիւնն նոցին աշակերտին քանի, այլ

1. Թէեւ սրբոյն Սահակայ հանգիստին
տեղեկութիւնն, զոր կ'ընդունուի ի
գիրս փարպեցւոյ (էջ 50–62, ե դպ.),
ուսի սառեալ ի կարգաւորեալ պատմութենէն:
Խորենացի, որ միշտ կը խոսի տերկութենէ
քանի, ուրեմն չէ օրինակեր ընդարձակ Մե-
սրոպ, եւ կը շարունակ լոկ տեղեկ. Գ. էջ.

նորդութենէն կը տեսնէ ի հնէն հարեալ
տեր թարգմանութենէ Սուրբ-Կաղանդեանց,
ցիլանի Լեւոնայեցւոյ եւ Գրիգորի Նարեկա-
ցւոյ: (տես ասպնն զարգարեալ յօդուածդ
"Անկեան խորենացի եւ թարգմանութեան
իւր"): Արդ դիտելի է, որ 12 անգամ եղեալ
բանեալ է ընդ խորենացւոյն, որոյ շարմա-
նալի պատմութեամբ եւ ոչ մի անգամ օրինա-
եալ չէ խնդրոյս կամ բանս ի վերայիշեալ
հարեալեալ թարգմանութենէ խորենա-
ցւոյն՝ որ ցոյն եւ ցիր սփռեալ են ի վեր-
ջին գլուխս երրորդ գրոց տեր պատմութեան:
Փարպեցւոյ եւ ոչ մի անգամ անկանելիքն ի
ձեռագիր խորենացւոյն՝ կարծիս ցուցանել
եռաւանդանդեն թէ տեղեկս գրուածքն
դուցուքն էր հրատարակեալ, որոյ եւ
անձանօթ էր փարպեցւոյն, եւ թէ սա յօ-
րինեալ է զիւր պատմութիւնն յամին
485–486 ետեւ քան զխորենացի:

Այսպէս ըստ պատմելոյն մի վկայու-
թեան եւ ըստ հանգամանաց մի բնութեան
երեք գիրք խորենացւոյ պատմութեան թուին
թէ՛ շարադրեալ յամին 486–490:

[Խորենացի գրեալ է ոչ միայն զնա-

թուականութեան Բագրատունի Պիտակեցւոյ (486–490), այլ եւ էջմիածնութեան Սահակի Արծկեցւոյ (491–500): Փարպեցի ի թիւ բերն զայս զանազան մանրիկներեան կը յիշէ զ"ահեւոր հրաման" շարս խորենացի ի մեր վերնոնքն կարդացած է "ի վերայ գլխոցս յանդգնութեանն", այնքէրն կարդէաց: Գիրս յայս եւ ամենայնիւ ոչ զանազան ասպատանաբերաւ հայրապետացոյ վերայ առնուլ զ"ահեւոր հրամանս" ոչ է դարձեալ, եւ կարծեմ դիտի է առնուն ի վերայ Բագրատի եւ Սահակի: Ո՛չ միւսն, Սահակն կը հանդիպի միայն իւր գրչակից Սարգիս Արծկեցւոյ էջմիածնին, շարունակ այնքան դարձուածոյ կը խօսի խորենացի ի կգ, կդ եւ կզ գլուխս հրաման գրոյն: — Սահակ Բագրատունի, թերեւս Պարսնաբերեան խորենացւոյն, ոչ է կարծեցեալն ի թանկագին Արծրունեաց (տպ. է. Պոլսի, երես 82, եւ տպ. Փ. Պարկանեանի, երես 75–76) Բագրատունին Սահակ ասելով՝ ապարատիր խորանկայ Գիր, հեռաւոր յամին 388? (խոր. Գ. ձեռ.), եւ ոչ կարծեցեալն ի Վ. Լանգլուայի (Collection

եւ այլն, Հ. Ք. երես 48 ետ. ձեռ. Ժ) Բագրատունեաց Սահակ ասելով՝ հարազատ Հայոց, հեռաւոր յամին 482? (փրպ. երես 235, 246, ետ տպ.), այլ ոչ ոչ Սահակ իշխան Բագրատունեաց: — Ոչինչ խորենացւոյն երեսին գրեալ հոսի խան շինարարն վարդապետաց:]

Ի վերջ խոսիս դիմեմ զ'12 հայկեանս առաքեալս խորենացւոյ եւ փարպեցւոյ՝ շարայ խօսելոյ ի վերայ ասելոյ:

1

խոր. "Եւ ապարի (սուրբն Սահակ) ի հնամեն (Արցաշիրն արեւելեան գաւառին) յայժ. զաբ վասն խաչագրանին ազգին Պահլաւունեաց, եւ գարձեալ զի (պտ. գարձեալ եւ զի) ասասցի ամենասուրբն արգոյ եւ պայծառագոյն յաւյուսեն Աստուծոյ շնորհաց". Գ. ձեռ.

փրպ. "Քանզի տեղարդեր (վասն արեւելեան գաւառին) շնոր (շնորհն Սահակ). զաբ վասն ազգութեանն ասել, եւ գարձեալ զի ասասցի ամենասուրբն յարգոյ եւ պայծառագոյն յաւյուսեր շնորհ ձեռաց Աստուծոյ". երես 42 (ետ տպ.):

(ըստ խորենացւոյ՝ սարքած Սահակ մ-
ամսի յԱրքաշիրն գիւղին. ըստ փարպե-
ցւոյ՝ ի վերատոյ։)

2

խոր. "Հոր (աշխարհին) սարեալ (հաստատեալ), ի
երկրեալ ելեալս հանդերձեցին քաջ հնդպետեալ
ի դաշտին, կարգեալ ըստ ցեղոյ օրինակի
յանկանելին աշխարհին գրեալ զշառագիր
(կամ շարագիր) գրագիր, ասեալ երգսուն
յոտնձգ Սահակ ի սեռորոց"։ Ղ. Ձ.

փրկ. "Զանգերեցին երանելիսն զանարդ ի
յանկանելիսն յայս, կարգեալ աշխարհին
գրեալ շարագիրս գրագիրն, շարս ոչ որպէս
էր հնգպետեալ արկանել ի կիր"։ Դրեալ 30։

(ըստ խորենացւոյ՝ կարգաւորութեան
աշխարհին գրագիրք ըստ ցեղոյ յանանելի-
սի՝ եղեալ ի ցեղեն դաշտին կամ հան-
երեալ. ըստ փարպեցւոյ՝ հնգետոյ կամ որ
էր կարգաւորեալ աշխարհին գրագրաց։)

3

խոր. "Մեղանչեալ գիրացին ոչ լինել քա-
ղաքն այնու զշառագրոյ սրոյգ հանելոյ
հնգետնոյ քաղաքի հայկականաց կապարեր-

գեալս՝ հանրացուցանելոյն այնուհետև գաղտ-
կեալսն"։ Ղ. Ձ.

փրկ. Բաղ սուտ բաղ ելոյեցեալ։ Դրեալ 28։

4

խոր. Գրեալ քաղաքացոյ ձգ գլուխն Ղ գրոյ,
"Ձենի այսորիկ" ի այն, տիկնեալ ի քանան "ըստ
անուանակոչութեան սիրելոյն Ձիլլենացւոյ"։

փրկ. Բաղ սուտ բաղ ելոյեցեալ։ Դրեալ 28-
29։ Ձենասան Սիսուրայ, Սիսերայ ի Սա-
ամիսոնութեան կը երկնի գիրքերի ի ներս
երեսի. "Հանդերձեցուցանէր շինարարն
սիսուրայն ըստ կարգման սալմանայի
Յանանայ... ըստ անուանակոչութեան յանելի"։-
ըստ Հ. Սուքիասեանց գիրքերեանն՝ այս բառիս
խորենացւոյ բառերեալ ելն ի գիրս գրարգե-
ցւոյ՝ ցեղասոն օրարի ուրուն։

5

խոր. "Ձեռաս գաւառութեան խորհելով (Յոշ-
ենարդի Սաղանոյ) ի բեռ այնոցեալս հանելոյ
սա ելեալ (այս բերի՝ սա ընդունիս որդւոյ Յոշ-
ենարդի) ելեալարդի յանգելիցին խօսիլ,
գաւառեալաբար, խրախճանութեամբ ի զբօ-
սանքոյ որոյ, այլ ի ելեալեալ հարաշա-
գաւառեալն գրչեալարդեցի բնանութեամբ...

ոչ գիտէիր ասելիքդ, թէ "Մեր լրտեսք շարհուրդս հիրաւանաց". Գ. Ձէ.

(Զեռարի դատաւորքեան եւ հիսունաց հրամայութիւնն ասացուածքդ, զոր եւ ոչ ունի ոեւի փարիսեցի, կամ ի խորհրդոյն եւ այլոց. "Զեռարի այսպիսոյ ասասցեն դատաւորքեան հիւրս". Յաղագս քիւրասցիոյ.— "Արդարեւոր եւ հիսունաց հարուածուածքեանդ". Ա. Խէ.)

փրկ. "Դ. էի եւ ասիցուրքեան ասաւաւ յանգիրել յօրինեալս տիր հանապազաց խօսիցի ընդ տիեզերս, եւ ընդունելոցն բարեխոնարհութեամբ ի շրջանեալս որոյոյ, ի բազում որ լինիցի ի տիզի ելցուս. այլ եւ ամենաւորութեանցդ դարձեալ հանդարտեալ ասա տիեզերս... եւ սորա խորհրդեալ շայս այսոցիս, զգիտիցեր շիւաւ սուրբ Հոգւոյն՝ որ ասէ (գրկ. ասէր) թէ "Մեր ծանաւէք շարհուրդս հարցանեն՝ շի ինն ընդունայն". Եբրայ. 34:

(Խորհրդոյի կ'ասի տեսլ "դարձեալ". փարիսեցի՝ "ամենաւորութեանց դարձեալ": Խորհրդոյի ի վերայութիւն կ'ասեալ շամենի Լկ. 10. փարիսեցի՝ շամենի ԺԳ. 11:)

6

խոր. "Ի ինչ ասաւ եւ ես (ընդունի որդի

Յակոբայ Սարգիս) անցեալ ի դրաւեալ հարցեալ զիզգեալ՝ սարսափեցաւ". Գ. Ձէ.

(Խորհրդոյն ասելն "ի դրաւեալ հարցեալ" փոխանակ "ի դրաւեալ հարցեալեն" կամ "ի հարցեալեալ դրաւեալ", փոխադրութիւնն է յարդեցուցեալ եւ յարդեցեալ. դրեալ Հրգ գրեր. Հ. Արս. Հոգրարանեանց, յօրինեալ 1276: Հոգրարանեանքն էր Շահուսյանի անցեալ թէ "Էին օրիորդի ոեւիք ի դրաւեալ հարցեալեալ". այլ անիրաւարեալ տեղագրիր դարձիրն խորհրդոյն ոչ ինչ զշաւեալեալ է: փարիսեցիի ոեւի "ի դրաւեալ հարցեալեալ":)

փրկ. "Ի ինչ ասաւ եւ ես զարդի զորիք էին պահ... անցեալ (գրկ. անցրեալ) ի դրաւեալ հարցեալեալ դասաւ յարդեալիք ասացեալ". Եբրայ. 35:

7

խոր. "Եւ լիրիկի (գասաւաւ էարոյ) ի քան ծրեալոյ հնչեալաբանեալ եւ որոնեալոյ". Գ. Ձէ.

փրկ. "Ընդերիկս (գասաւաւ Այրարատոյ)... շնորհս ծրեալս երեւելի հնչեալաբանեալ եւ որոնեալի". Եբրայ. 19:

8

խոր. "Եւ արդ զարդ ի քոյր տի դաւեալ քարոզեալ ասել (Արդարեալի հերարդի)...

եւ ոչ անօրինաց հաղորդել ի ձաղր եւ յայտնութեան". Գ. կգ.

Փրկ. "Եւ դարձեալ վասն մի բերանոյ առաքելական (Արդարոյն եղծարարի)... եւ ոչ անօրինաց հաղորդելով՝ ի ձաղր եւ յայտնութիւն դարձ բանին խնդրեալ հաւատացեալս հրաման". Երես 38:

9

Խոր. "Այլ եւս (սուրբն Առնակ) ասէ. "Զնոսա մեր լեզուի հաղորդել գայլոց չիր հրամայեալ ոչինչ... Զի թէ եր հաւատացեալ քրիստոնեայ առաջի, փոխանակ եւ ոչ յայտնողին, այլեւս չկանգնեսցին գլուխն. այլ հեթանոսաց՝ յաստուածս կարձանեսցին, ոչ աստուծոյն... Քանզի դրոշմեալ է աստուածանուն, թէ դեռ եւ անեսուակ է. պղտանին է, այլ խիստ. ենթայ է. գիշատեալ է հարամով, այլ ոչ անհաւատ հոգեւով. շէրեալ է վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ. դիպար է ի կանայս, այլ ոչ ձառայէ դարթեայ". Գ. կգ.

Փրկ. "Զնոսա մեր լեզուի հաղորդել լեզուն ճշմարիտ հաւատացեալն Տերոյ, եւ անհաւատին չիր հրամայեալ ոչինչ հաղորդել յայտնութեան. Զի թէ դեռ եւ հեղուսար է, այլ դրոշմեալ

է սուրբ աստուածանունն Զատկեսոնէ...: Արդ եթէ եր դանել սա խիզձ սատանայն շինիրեալ եղեալս իմոյ ոչինչ, փոխանակ եւ ոչ յաղագէի. այլ յանդիմանեալիս ապրեալ հաղորդեալ չիր հիւանդապետաւ հոգեւոյ որդի, եւ ոչ երթիցի յանձկի աստեղոն: Զի թէ դեռ հաւատացեալ քրիստոնեայ աստուծի դաւել էապիսի յանդիմանութիւն, թերեւս հանդիսանիցի յուսով գիւղի կորուսեալոյն...: Զի թեպետ եւ էգ պտանին, այլ շինիցի հօգին քրիստոսի կրկին յանձին խրատ. գիշատեալ է հարամով, այլ ոչ անհաւատ եւ հեթանոս. շէրեալ, այլ ոչ կրակապաշտ. դիպարեալ է ի կանայս, այլ ոչ ձառայէ դարթեայ". Երես 39, 40:

(Հնան եւ խիստ եւ խանդ հեղինակի Հիքսիսի շինրշակայ. "Զի թէ խիստ էր էգ Արշակ, սակայն ապրուանաստաղաշտ է". Փ. Բիւզանդ, Գ. Ձ. Երես 162:)

10

Խոր. "Արդ եւ հեղ կանխագոյն եւ թէ էգ հանայսական հեղ". Գ. կգ.

Փրկ. "Խոստանամ էգ հանայսական եւ ոչ թէ սա յերկար ի վերայ ապարհիս հեղուն". Երես 41:

11

խոր. "Եւ եւ (սուրբն Սահակ) հրամայեր քեզ ասել մեզ (Շիրվանշահն) չար կամ խաբ ի ... յիշեն ոչ մեզ եմ լսելոյ սմին". Գ. էջ.

փրկ. "Ոչ մեզ լսելոյ եմ յիշեալ յաղագս չարախօսութեանդ այսորիկ, չար մեզ եւ կամ խաբի". Երես 43:

12

խոր. "Եւ զհոգս ապաստանութեան մեզ խորհուրդ ոչ գիտեմ. ապա երբ զանձն անասուն մեզ լարուց, չար հոգս սնանելիսն, գաղտուստ արքունի եւ ի ձեզ՝ զոր յերան սանտարեր օրինաց, թեպետ զոր տերունն գաղտագործի". Գ. էջ.

փրկ. "Եւ Շիրվանշահի չայտնիսի մեզ շինարարութեան ոչ գիտեմ, որով թե արքունի եւ ի ձեզ գաղտիւն եւ անարգանաց. զի թեպետ եւ զոր արքատեր տերոյ օրինաց արքունի եւ եւ անգոսնիւն, այլ զոր հրամանի ձեր աշխատատեր օրինաց՝ գանձութեան արքունի եւ եւ տնանարանաց". Երես 43-44:

Մովսէս Խորենացի
եւ թարգմանութեան իւր

"Զի եւ ես այր եմ ծիրանածին եւ հիւանդոյր եւ անդարձոյ ի թարգմանութենէ, եւ շիրանալ տիպի խոչոյի": Այսպէս էր գրեալ Մովսէս Խորենացի առ թագաւոր Պարսից Սահակ Քաջապատուելի ի ՀԵ գլուխ երրորդ գրոցն:

Այդ եւ այս թարգմանութեան: Հ. Աղիշէ Սուքիասեան, ի Յառաջաբանի Փիլոնի Եւրայեցւոյ Ծառայի Յաղագս Յառաջնորդութեան եւ Յաղագս Քան ոսկի եւ անասունն Հիւանդանոցն (Ս. Հաչատր, 1822) թեպետ եւ էր ելանելոցն (յերես գ-դ) 5 հատորածն[1] Փիլոնի՝ որ էր գրեալ առ Խորենացւոյ, թեպետ ելոյ թեթեւ Սուքիասեան եւ ի հոր Հայկազեան Բառարանին" ի բառիս Սարդարաձորեան" (այսինքն Գրիգորի Հարիւրաբերդացւոյ) Ի՛նչ Խորենացւոյ Տ հատորածին հա-

1. Տես ապա երես 46:

տար, եւ այնուհետեւ ի հնէն թուականաց հան-
ուն տէր եւ ալի օրինակաց էր գրեալ "Ան-
պատառաձեւեան[1], յորմէ եւ խորենացի",
"Պատմութիւն Աղեքսանդրի[2], յորմէ եւ
խորենացի", սակայն թարգմանիչ չիլոնի,
հաշիւանդացաւոյ եւ Սուպ-հալլերիանի
(Պատմութիւն Աղեքսանդրի) էհնարիր
չխորենացի, վասն որոյ եւ ի Շուշանիկն
հայրենից եւ հնագրագրոյ, որ գտեալ է
ի գլուխ հոր Հայկազանին, կը գրէ յանուանն
խոր. վրդ. (այսինքն՝ խորենացի, զոր ի
վարդապետն). "իսկ՝ թէ եւ չայլ գործս
սրբոյն (անվախի խորենացւոյ) գիտասցիս,
զամ խնդայսմ, որ այլ իցեն թարգմանու-
թիւնք զորս ի ձեռս՝ սա ի հնոյն
հաղանակեալ":

Այսպէս ի վաղուց հետէ հաստատուած
էր հայութիւնն հնագոյնս ոմանց խորե-
նացւոյ ելք չիլոնի, ելք հաշիւանդացաւոյ
եւ ելք Սուպ-հալլերիանի, թայց ոչ
ոք հաստատեալ էր ասել թէ թարգմանիչ

1. Տես ասացեալն յերես 56:
2. Տես ասացեալն յերես 36:

չիլոնի եւ հաշիւանդացաւոյ եւ զայլ խոր-
հուրդս անվախեաց. Տիրոջ Աղեքսանդրի Պատ-
մութեան համար "ապա խորենացի իցէ
եւ թարգմանիչն, թէ չէ", ասած է
Հ. Խաչատուր Թիւրեանց ի Յառաջաբանի
հատորին (Ս. Պետերբ., 1842), երես 8:
Հայկեան եւ Հ. Ղ. Ալիշան, ի Բազմավէպի
1847 տարւոյն, երես 153 ում, զարձեալ էր
խօսք չթարգմանութեանց խորենացւոյն.
"Իսկ թարգմանութիւնքն՝ որ խիստ շատ
էին՝ հիմայ եւ ոչ մինչ յայսպիսի իր
ամենաւոր էր ծանրացուցի, նոյնպէս զարձեալ
Տիրոջն կ'ասուի թէ իրն ելլուն Աղեքսանդրի
վարքն, Ասպուռանաշնչի մինչ հատին սրբագրու-
թիւնն, սրբոյ Հարց խանի զ գործքեր, թէ
դեռ եւս ուրիշ, եւ այլն":

Բայց մեր գիտութեամբ՝ խորենացի
բնաւ հատն չունի ի թարգմանութեան
կամ ի սրբագրութեան Ասպուռանաշնչի
հատորին. եւ սոյնպէս Փիրանիկեանի թարգմա-
նութիւնն եւս՝ ոչ է խորենացւոյ, այլ հայ
ուրուք յԱռաջին ազգաբերդոյ Առհանոյ
եւ ամենայնոյ. ամենեւին խորոյ էր ելք
հայկաբանութեան Առաջին թարգմանչաց

եւ զիւր հայկազանութիւնն հերետիկոս թարգմանիչքն՝ յորոց դասուին էր խորենացի։ Բայց կամն հինգ (թերեւս եօթն) թարգմանութիւնք՝ որք եռանդն ի նա ազգասէր խորենացւոյ ոճոյն եւ լիշեալքն. եւ եւս էր հաստատեցեալն ընդ՝ ոչ միայն գործս, այլ միայն հաւատս, զի այս թարգմանութիւնքդ աշխատասիրեալ են ի յետոն խորենացւոյ. եւ նոքա

Ա. Սուրբ-Հաւլիբիանեանց Մատենագիրքն ազգին Աղուանից. (Ս. Պետերբ, 1842).

Բ. Փիլոնի Եբրայեցւոյ Սաղմոսարանքն, այսինքն՝ Դաւթի երգեալ յաղագս Յիսուսաբանութեանն, Դաւթ յաղագս բան ասելոյ եւ սեռասանն Հիսուսեանցդ. (այս երեք Դաւթի գրագրեալ են ի Ս. Պետերբ, 1822). — Աստուածաբանն Լիմբոնեանն (այսինքն՝ Ճնեղոյ) գրոյ, Աստուածաբանն Հրոյ, Դաւթի ի Սոմխեթն, ի Յովհաննէս եւ Տերիս Հրեշտակս (գրագրեալ ի Ս. Պետերբ, 1826). — Գիտութիւն խնդրելոյ (անդրէդ). — Յաղագս Յիսուսեանց (անդրէդ). — Յաղագս այլաբանութեանն սուրբ Գրոց (անդրէդ), եւ այլ քանի մի Դաւթի.

Գ. Գրիգորի Նարեկացւոյ Դաւթի, բառիւ 45–50. (անդրէդ):

Դ. Գրիգորի Հիւսուսոյ Դաւթի ի Տանն Հաւանն քերթիւ հինգ մի. (անդրէդ):

Ե. Խորոնի Հիւսուսոյ Դաւթի. (անդրէդ):

— (Զիւրաքանչիւր եւ գործ մեր ուրուք յԱստուծոյ թարգմանիչդ, եւ բուսի յերկուս յաւուրսն եւ ոչ ի յաւուրսն։)

Զ. (թերեւս) Հիւսուսի խրատք. (գրագրեալ ի վերս Հարանց, Ս. Պետերբ, 1855):

Է. (թերեւս) Ալանցիանու Հաւուցի, բառիւ 15. (գրագրեալ զկնի Հաւուցն ասիք թարգմանեալ Գոշի. Ս. Պետերբ, 1842):

Ի թարգմանութենէդ ասդի չգտանեն անշուշտ յաւուրսն քանի շքեղագունութիւն եւ սարդեանք եւ խորենացի. եւ երբ՝ ձերոյդ եւ հիւանդութիւնն՝ հերետիկոս գիրքն էր զարգարեր, ոչ ձերոնութիւնն եւ ոչ հիւանդութենէն կ'արգելուին շեղ ի թարգմանէլոյ հրամանագրեալ գրոյ գեղեցիկ Դաւթի գիրքն եւ իւր սիրելի Հաւաքանիցն։ "Անպարագ եմ ի թարգմանութենէդ", կ'ասէ Այրն Հաւատոյ եւ ուսանողութեան, որոյ հայրենի գիրքն՝ յոր հաշար եւ հարիւրաւոր անգամ երանագրագրութենէն դիտի ընդունուեր

զուտ յօդուածքի գիրքեր, այլեւ մի այլ
քեռորդի խաչուհ Ղուսիկ եւս տեղեւ-
քեռակ եղբայրդի հնարագիտութիւն չեմ ի
տեղի, եւ խարեւոյի պատճառ է շարունակի
հոս լինելու:

Մեր խաղաղարար միաբանակցի ելքը
դիւրով շիր շատելոյ թարգմանութիւնս
իր սեպհական ազգայնութեան, ոչիկ խղճաց
է տեսուլի լոյսակի գրագրութիւն խա-
չուն ի միաբանութեան խրատ, ի հեղինա-
կէն Զաքարիայեանց, ի Ղուսիկ վարդապետ-
ի, ի գիրն միոյդի, եւ տիկնոջ ուսումն
յաշխարհագրութեանն: Սոնա կը հրատարա-
կեմ սա այժմ շիրոնութեանս միաբան-
քեան խրոյ ի գրոց Սուրբ-Հովհաննէսի,
միւսն, հաւանեալոյ եւ հիանալոյ,
հանգիստի ազանութեանցի շարագրու-
թեանն, որպէսի կոչ կարելի է ի Աղուիսոն
լարելի՝ սակայ գրչագրոյ եւ սակայ
ոմանակի գրագրոյ՝ այսպիսի կարեւոր
բնութեանն մի ի գլուխ հանելոյ: Ի 45-50
Ղուսիկ Գրիգորի հաշուեալոյ միայն
19 Ղուսաս ելիցեալ եմ հարեւանցի ի
վերոյ Ս. Պարարոս յամին 1864 տիկնոջեան

յաշխարհագրութեան կարգի մի: Սակայն
եւ մեզ միւսանգամ բուսոր ակնարկ Ղուսիկ.
ազգակցեալ Գրիգորի հիանալոյ Ղուսիկ ի
ոմանկանաց խորհրդոց, յորմէ հրատարակեալ
մի եւ ոսոսեալ եմ ի կարգաւ՝ ի Ղուրգա-
սանոյ Զ. Եղիշեանց Կարգաւ (Ս. Պարարոս,
1832): Եթէ այսոր ուրեմն ի յետ-
սին շարագրեալ, ապահով եմ որ նոսա բաղ-
հագոյն հոգեւորութեանս եւ ազգութեանս
խարեւոյոյ երկայի գործել: Բարեկամ
ընթերցողն թող շարունակոյ իմ նոյնպէս
շարունակոյիկ աշխարհագրութեան ծանանելոյի
եւ հրատարակիր վերոյութեանցի հոր հայ-
կական Բառարանի: "Հոր մեզ ուրախ
շայլ գամ":

Ի գրագրելոյն կը գտնուի մեզ
այժմ միւսանգամ ազգութեանցի վերոյութեան
եւ հիւսի: Հրատարակեալ շարս զանանելոյ
եմ՝ տասնամեայ յիմ փարագանոյի ձեւ,
տասնամեայ ի հոր Հայկազեան Բառարանի:

Ա

Անվան խորհուրդի

եւ Աստուած – Հայրենիքեան

(Քան 3, 5, 24, 25 հոգեւոր ոճով կան հոր հոր Հայրենիքեան էլ գրած "Հաղորդութիւն Աղէքսանդրի, յորմէ եւ խորհուրդի" ի խառնուն Հանգոյց, Յուշերարկի, Քիկնաղարար եւ Արիրայ:)

1

խոր. "Հիւրասիրեսցուս այս վերջին բազմաւոր եւ հոգեշնչաւոր ի անուանիս պատարագ, զոր ոմանք հայր Աղէքսանդրի ասացին". Ք. Ժգ. (Յ'ա գլուխ ոչի գրոյ խորհուրդի կոչէ զԱղէքսանդր "որդի միւսոյ եւ ուսանողաց":)

Հաւլ. Զոր առասպելաբար պատմեալս հայր Աղէքսանդրի զի Հիւրասիրեաս. գրեաս յերեսս 8, եւ այլն:

2

խոր. "Ողջ լիցուք յեր հոգեաւ". Ք. Էգ. եւ զրարդ բուսոյն Աստուածոյ ասա Տիրոջ.

Հաւլ. "Ողջ լիցուք յեր հոգեաւ". երես 20. բուսոյն Զերեսոյ ասա միւսոյդաս եւ ուսանողաց:

3

խոր. "Հիմնեալ ի հոր միոյ՝ հանգոյց ի հանգոյցն միոյ". Ք. Խշ.

Հաւլ. "Զի հաստատեալ բարեաւ եւ հոր՝ հանգոյց ի հանգոյցն միոյ". երես 58:

(Հանգոյց ի հանգոյցն բառերն գրուած են միասնակ յանուն մի միոյթիւն, որ զանանկ գաղղերեն par succession; de main en main; tout à tout.)

4

խոր. "Եւ միոյ երկրի լեալ՝ որոյ ասասցի խուն զմիոյսոյն երանութեան". Ք. Էբ.

Հաւլ. "Զի հարի ոչ յայլ... արարչութեան ասասցի խուն զմիոյսոյն". երես 16:

5

խոր. "Եւ անդր հոր գրեսցի զոր զանի ոչ ասաս՝ զմիոյսոյ զանազանեն (գրդ. զանազանեն) ասացեալ, եւ զամ զհաստատեալն եւ զանազանեալն զոր ի վերայ միոյ հարեսցի". Ք. Էգ.

Հաւլ. "Եւ հոր գոր յանդիմանեն գրեսցի զհաստատեալն եւ զանազանեալն զոր ի վերայ միոյ հարեսցի... եւ անդր հոր գրեսցի

եթէ հոր ոմն Ոգիներս զ- շինիցէ զայսոսիկսն զի սարսափիցուք զլանիցեր տա-
գանս". էրէս 28:

6

Խոր. "Յերիվար էանելոյ աշխարհակիրս". Ի. Ն.

Հալլ. "Հանելոյ ի յի աշխարհակիր". էրէս 16:

7

Խոր. "Ժողովրդոց զօրս ընդդիմանալոյ պատ-
ուաստան". Ի. ՅԸ. — "Ընդդիմանալոյ Արշա-
կայ պատերազմաստան". Գ. ԺԲ.

Հալլ. "Հանդիսաւոր (հանդիսանալոյ) յու-
յսալոյ շինութիւնն խրատակ զ- յանօթ
սասանել շինիցուս, զի ոչ ընդդիմացեալ
պատերազմաստան". էրէս 84–85:

8

Խոր. "Զի քանիցեր զեր հարանցն խոտ (խոտ-
ոտ Ի որդի Մրջուցոյ), այլ ոչ արքան
շահանիցանէին շինողքն, որ հրայն
էրէց էանիցեալ ունէր զբազմ հուսանէ, զ- ոչ
զինոցեալն խափանէր սակայն". Գ. Ը.

Հալլ. "Եւ զքաջալոյ ի հաղցայն հիշողայսն՝ քա-
հանայոյ շինասանէսն (Աղիքսանդրի), ոչ
գիրացեալ շինողն աշխոյժութիւնն". էրէս
25. — "Էր գիտաբան հանգուցեալն հիշեալ, խոկ Աղիք-
սանդրն (հանգուցեալ) էր". էրէս 134.

9

Խոր. "Զի խորհեալ ինչ հարիւրապետաւ էասն հա-
սարակայ օգտի". Գ. ԺԷ.

Հալլ. "Կայր ինչպէս խորհրդապետաւ շօգուտն հա-
սարակայ". էրէս 86:

10

Խոր. "Ի ժամանն յայնմիկ սա էքսան ուսեալ
շինարարութիւնն". Գ. ԽԵ.

(Այսպէս ունի օրինակն Յակոբեանց էր-
միլիանց՝ հանդերձ Սուտ-հայկազեանց
հաստատիչ. [տես "Հաղորդութիւնն գրա-
հանութեանն մ. խորենացւոյ տպագրեալ ի
վենետիկ ելեալ էրեսաց էքսանցոյ". դպ.
ի Մխիթ., 1858, էրէս 106.] իսկ Ա. գրաբա-
ր տպագիրն ունի "Ի ժամանն յայնմիկ
ի էքսանի ուսեալ շինարարութիւնն":)

Հալլ. "Ի տնցոյ սա էքսան ուսեալ շինար-
ութիւնն". էրէս 173:

11

Խոր. "Իսկ զաստուն գայ հասանէ ի Միգրա-
սանէրդ... : Եւ ընդդեմ զորս սարդ յաղա-
գին... : Եւ հրամայ էասուոյ ելանել, շինաշան
ի գարնանի սպանին. զ- ի գարնանն
հանգիստ գնացին զապտոյ, դասակայ ամրացեալ

յ անէրին. եւ հանգիստ առեալ եւ արձակ-
ձեալ յաշխարհութենէն, խնդրեալ առնուլ
զՄիգրանանիստն". Գ. ԽԷ.

Հալլ. "(Աղխանդրն) գայ հասանէ ի Միւրան:
Հան զնդեցեալ զերան Միւրայիսն ... : Եւ
հրամայեաց ելանել՝ շրջանաւն ոգեալքն
ի անանիստանոցացն. եւ ի պարարութենն
հարեալ շարն Աղխանդրան, եւ դառնայ
բանգաւառն անցրեալ ի Ճաշան. եւ հանգիստ
առեալ եւ արձարձեալ զիւր շարն յաշ-
խարհութենէն, խնդրեալ առնուլ զՃուար".
Եր. 47–48:

12

Խոր. "Եւ Հասեալ ի նեղեալ ոգեալ յանդիսանի
առաջնոյ խաղաղութենն եւ
խաղաղութենն շնորհեալ առեալ:
Եւ եւ դարձ, Միգրանանիստեայ, որ
առաջն էր, ոչ շահեցութենն ասէր,
այլ ի նոցն ուղղութենեն, զնդեցեալ
հայեալ էին, ի նեղեալ ուստին եւ այլ շարն
առեալ". Գ. ԽԷ. քուռն Շապհոյ Քի առ
Միգրանանիստեայն:

Հալլ. "Եւ սկիզբն արարեալ Սասրայ՝ յաշխ-
հայս հանդերձեալ խաղաղութենն եւ

խաղաղութենն պարարութենն հասեալ
առեալ: Եւ եւ դարձ Ճուրայիսի, որ
խաղ առաջն էր, ոչ խաղաղութենն
ասէր, այլ նոցն ուղղութենեն, զնդեցեալ
հայեալ էին, ի նեղեալ ուստին եւ այլ շարու-
թեան (շարութեան?) որբեալ հարեալ հանդիս-
եալսին". Եր. 48. քուռն Աղխանդրի
առ Միւրայիս:

13

Խոր. Երրորդ գրոյ գրեալ Խոսրովանուշ թէ
գլուխն, ուր պատմի Սասուն Միգրանա-
հերդի ի Շապհոյ:

Հալլ. Սասուն թիւրայ յԱղխանդրէ. Եր.
64–65:

14

Խոր. "Եւ հրամայեաց Եր. Գ. ԽԸ. եւ Ճ.
(Մեր ասացեալն ի մեջն 11 "Եւ հրամայեաց
Եր.":)

Հալլ. "Եւ հրամայեաց Եր." Եր. 58:

15

Խոր. "Սասանայ հանդերձեալ հիւսիսոյ շմար-
շաղան առաջին". Գ. ԼԲ.

Հալլ. "Հանդերձեալ ոգեալ խաղաղեալն հիւս-
իսոյ արար". Եր. 28. — "հիւսիսոյ հան-
դերձեալ ոգեալ գալեալն յերկիր". Եր. 105:

16

Խոր. "Լիներ իմն լաւ դիպուածոյ խաղալի հաւասարեալ ամօթ ասպետիւ Սահակայ". Գ. Խէ.

Եղիշ. "Դիպուածք խաղալի որ ոչ էին հաւասարեալ". էջ 25։ — "Դիպուածք խաղալի դուշէանմէայ մէջ հիւսուին մեզ ասպէ". էջ 106. — "Դիպուածք խաղալի ոչ գիտէին շիտակաւոր ձեւ ոչ էնշանէ". էջ 112. տես դիպուածք խաղալի էջ 122, 123, և դիպուածք խաղալի էջ 120։

17

Խոր. "Մէսէալ (սանդարագայ) մէն ի վերջ հաւասալ է բազմաւորութիւնէն Հայոց". Գ. Խէ.

Եղիշ. "Հասէալ (Հանէցաւորութիւն) մէն ի վերջ հաւասալ է եղբարցասէր բազմաւորութիւնէն". էջ 3։

18

Խոր. "Քաղէալ շէնցանէլ, յանցանէլ ընդ հաւրդ՝ դարձոյ շինէլ, որ ես ես շինիմ յո. յանդիմ յասասելն՝ ցէս մի խրդիմ". Գ. Ձէ.

(Դարձոյ շինէլ, փոխանակ դարձ կամ դարձցիր, ցէս և փրանգերէն. տես Հրգ. Քէր. Հ. Աբ. Բազմաստուերեան, յօդուած 638։)

Եղիշ. "Ի սասանիսէն դարձոյ շինէլ, յանդիմ տէն գանդեր հասանալ էին". էջ 2. — "Դարձոյ շինէլ ի խարիսխանէն". էջ 67։

19

Խոր. "Ցեղէ (սուրբն Սահակ) շինեցաւ ես շինեցուցանեմ զուանէ իւր ի քիւրանդիրն ասա Հայոցն թէոդոս բազմիլ, որ ուներ շայս". Գ. Ձէ.

Եղիշ. "Սասանիցին ես հոյս զանգի Հիւսիսոյ, որ շայս մէջ ուներ". էջ 20. — "Եւ գրեալ զանգի սասանոյ ասա Հնդիանդրոս, որ ունէր այսպէս". էջ 56։

20

Խոր. "Գրէ ես ասա եպիսկոպոսն զանգաւորեալ խաղալի շայս մէջ". Գ. Ձէ. — "Գրէ ես ասա Անանդուլիս շօրանէր շայս մէջ". անդ. — "Գրեայ ես տէն եպիսկոպոսն Աղդիկս շայս մէջ". անդ.

Եղիշ. "Հայս ասեալ գարեմի ես ընդարձակեալ գրեայ ես ասա ջոսա շայս մէջ". էջ 55։

21

Խոր. "Աղաչէմ զքո զանգաւորութիւնդ գեսանգաս լիներ ճանաչարանիդ". Գ. Ձէ. զանգի Սահակ ասա Անանդուլիս։

Եղիշ. "Աղաչէմ զքո զանգաւորութիւնդ ... զի շնորհեսցես տալ շինարարի հրամանէայն". էջ 119։

22

խոր. "Իշխեմ զ-ամենայն (Հայոց որ ի խաժիրն Յունաց)... ի մի վայր ժողովել հաստատել... թագաւորեմ, զի յաստուածատուն ցանկն հրաւիրեալ". Գ. ՃԸ.

հաշվ. "Եւ ժողովել զամենայն ազգաբնակս ի անկիւնս թագաւորեմ համոյ, զի յաստուածատուն ցանկն հրաւիրեալ". էջ 33:

23

խոր. "Անկեալ գործոյ դարպասեալ ջիղոսիս (եգիպտոս)". Գ. ՃԺ.

հաշվ. "Փարաւոն անկեալ գործոն ուաստլով (եգիպտոս)". էջ 47:

24

խոր. "Սորա (Աղեքսանդրիս քաղաքի) ասացին այժմ ոչ անկեալ ազգի միջոցիս հիգանոս գաղարանն՝ շանացան ազգարն պատիլով". Գ. ՃԲ.

հաշվ. "Որոյ ասացոյ անկեալ ազգի յաւիտեան միջոցոնիս թագաւորելով հիգանոս գաղարանի՝ շանացան ազգարնուս պատիլ". էջ 36.—"Որոյ ասացոյ անկեալ ազգի միջոցոնիս հիգանոսագոյր գաղարանի՝ շանացան ազգարն պատիլով". էջ 41:

25

խոր. "Եւ ոչ է խառն ի հիգոս դուռն էրեալ հաստատեալ պատիլով գրասոյս, ի պաշտօն գանել լորդուսոյ, ի արքայ(ս)ն ասելի խաշխուն". Գ. ՃԲ.

հաշվ. "Ի դուռն խառն ի հիգ շինեալ գրասոյս ասելոյն պատիլ, ... ի պաշտօն էրեալ լորդուսոյն ... ի խաշխուն ասելի արքայ(ս)ն". էջ 41:

(Արքայ է յոյն բառ արքան համ արքի, որ զանազանի գաղղերեն Bouillie faite avec de la farine ou du gruau.)

26

խոր. "Ակնաւ (սուրբն Ատանէ) ճանաչեալ շինեալ գրեալ ձառայութեանն, ի շարժեալ ի զոյանեն (ի Փարաւոնէ) վանեալ". Գ. ՃԳ.

հաշվ. "Մեր արքայ, ես զանազան եմ գրեալ, ի ճանաչեալ ինչ էրս վանեալ ի շարժեալն, ի ազգարնոն ի զոյանեն". էջ 92:

(Ակնաւ համ Ակաշանոն վանեալ յուտեն զանազանի Ակնաւանութեան հանդերձ յուտեն: Ինչ է ի Ակնաւանութիւն յուտեն:)

Բ

Անվերջ խորհուրդի և փիլոն երկրայնի

(Թիւ 7, 8, 9, 15, 21 հաստատեալ ելեւռ-
թիւն ելեւռեալ է ի Զ. Սիրոյնէ Սագ-
ութեան ի Յուսուզաքսուքէն փիլոնի, որոնք խա-
ռեալ յերես 29 գրուէս։)

1

խոր. "Յուսուզ քան զնարինոյդ՝ զնոգուոյդ
ըմբռնեալ զՔառնութիւնն"։ Ս. Ա.

փիլ. "Յուսուզ քան զնարին՝ զոգիսն կա-
խեալ"։ Յզ. Յուսուզքէ. երես 64։

2

խոր. "Սատանութիւնն խաւսեալքն՝ և խոհ-
ականութիւնն"։ Ս. Ա.

փիլ. "Խոհականութիւնն և սատանութիւնն
խաւսեալքն"։ Ամբ. Լիաբանութեան. (Ինչ
Հայկազեան, ի խաւսել Սատանայութիւնն։)

3

խոր. "Ի յետ որոյ ես զայսորիկ ընդունիմ
զանս սարսափելոյսն"։ Ս. Ա. —
"Ի յետ որոյ ես տեր ընթանալոցս զաս
ի ելոյսն շարժս քաջի, ուր ապրիցիս
հարգոյ գնացողաց ոգոյ"։ Ս. Գ.

փիլ. "Ի յետ որոյ տեսանեն զարդարեալն ոչինչ
երկնաւորեալ քան զտեսանելութենէն օգտա-
կարութեան հաստատի"։ Յզ. Յուսուզքէ.
երես 90. — "Քանզի ոգեղեն քան զայսոսիկ,
ի յետ որոյ ոմանք կարեցին շնորհաւոր
հաստատեալ"։ անդր. երես 98։

4

խոր. "Զիրենցիկ ես զարտաքոյ տնկեալ
յայսոսիկ տնկեալ ես շինեցեալ"։ Ս. Ա.

փիլ. "Տնկեալ ես շինեցեալ՝ արդեալս
ես ստեղծեալ շնորհաւորութեանն իւր"։ Ամբ.
Լիաբանութեան, Ս. Գր. երես 21։

5

խոր. "Զորոյ շնորհաւոր յերոյ հաստատ-
եալ"։ Ս. Գ.

փիլ. "Այժմ թագաւորեալն շնորհ ես շնորհ-
եալն պարգևաւոր հաստատեալն է"։ Ամբ.
Լիաբանութեան. (Ինչ Հայկազ. ի Հաստատեալ.)

6

խոր. "Հոգեւորականն հոմարձակեցեալն
այժմ խաղաղեալ. "Ինչ արդ արդարոյ ինչ
սիրելոյ այլ ոչ ես"։ Յզ. Հիւրասիրեալ.

փիլ. "Ամենայն ի խաղաղութիւնս ոսկի ի մի
վայր ելանելն ի սիրոյ հաստատութեան՝

շղթայագործութեան կարիք խարխափել. "իսկ արդեօք ինչի՞ սիրելոյ այլ ոչ թս". մեկն. լիութեան, Ա. Հե. երես 14:

(Խորհելոյի է՛ հոգեւոր պղտորութեան, իսկ փիլոն՝ շղթայագործութեան: փաստել եւ ի Բառն զանէր իմաստասիրոյ:)

7

խոր. "Որչափ վախճանն դիոյն՝ դիւոյն լիութիւն սկիզբուն". Գ. ԺԲ.

(Ա. դաշտուս գրագիրն ասէր որ, թե ի Հանդուրութեան է՛ հոգեւ. "երկու օրինակի որչափն": Եթէ որչափն, էր այս եւ թե հայերեն յանուանէ փիլոնի. զայնպէս երկու օրինակի Յակոբոյ կարիքեանց ասէր որչափն:)

փիլ. "քանզի վախճանի զոյս՝ այլոյ եւ սկիզբուն, որչափն գոյանչեանն վախճանն՝ գիշերոյ եւ սկիզբն". Յդ. Այլաբանութեան.

8

խոր. "Զիւանդացեալ անդր հաշարայական աղբիւրի (Արշակ Գ)՝ զերազի հիւանդութիւն". Գ. ԽԵ.

փիլ. "Անդաբակեան աղբիւր... զերազիլ հիւանդութիւն (փիլոնի՝ որ կոչուցեալ եր շինիոսեան դիւցիոյ)". Յդ. Յաւազանին. երես 68:

9

խոր. "Եւ զայս ասացեալ՝ յոյժ խոնարհաբար ի Յիսուսէ արքայագնոյ լիներ (շաւասոյ Արշակունի)". Գ. ԺԹ.

փիլ. "Կարի յոյժ խոնարհաբար արքայագնոյ լիներն (հաւանի)". Յդ. Բառն ուղիղ կիրառութեան. երես 142:

10

խոր. "Ձորդն սիրելի դարձեալ շիներ զնորահոր յուզմանդն կիսոզ կրկին (խոսրով Գարագանայի)". Գ. ԺԹ.

փիլ. "Ձորդն սիրելի դարձեալ շիներ երկոյ (ասու հոգեարդիլոս էիգին)". Յդ. Բառն ուղիղ կիրառութեան. երես 150. — "Երուժշդաւալ շարաշնութեան եւ շմոզմանդ". ասէին. եւ էր. Գ. ԼԲ.

11

խոր. "Զանձ ի գաւառին կարդոյ... արգաւառդանող, շարազուր եւ խիրիթ". Գ. ԺԹ.

փիլ. "Արգաւանդանող եւ շարազուր էր գաւառն". կիրառի իմաստոյ. (Զոր Զայիր. յ՛ Արգաւանդանող:)

12

խոր. "Որոյ յաւելեալ ուղղասարեալ, եւ

ձուլածոյ դիցերեալ դատաղիտեան ի էն-
սարիս". Գ. Է.

(Ա. Ղազարու գրագիրն ունի ձուլածոյ,
իսկ ի ձեռագրութիւնն կ'ըսէ. "Երկու օրինակի
ձուլածոյ": Եթէ ձուլածոյ, էջ այսպէս
ունի իսկ միլոնի հրատարակն: Մինչ իսկ
"անյապաղաբար ... Երագածոյ" ի խոր. Գ. Ճը.)

միլ. "Եւ մինչեւ յայսօր և գիտասցիս
սիկ, որ ոչ յուլածոյ իսկ ձուլածոյ Խժղեալ
էիսուարկեն". Յղ. Յաստուածեան. Երես 114:

13

խոր. "Զոմն որոյ ասեալ մեզն Աստուծոյ իսկ
մեռուցոյ զմեզ ասասիցին յԱղեքսանդրիս
ի լուսոյ գտանելոյ ի սրոյգ յօրտանալ Ցիսուսն
կենդանի ի սրոյգ". Գ. Էն.

միլ. "Եւ խաչեցոյ իսկ այլոյ ցանց և լուսոյ
ծնցիցէ իսկ սրոյգ յօրտանալ, իսկ այլոյիկ որ
ոչ յոյժ ընդունին". Յղ. Խան ուսեալ Էնի-
գանեանոյ. Երես 128:

(Լուսոյ, սրոյգ, յօրտանալ բերեալ խա-
սարն իսկ իսկ էր գտնուին մի՛ ասա խորե-
նացոյ, մի՛ ասա միլոնի: Սորա խանդն
ինն շարադասուց իսկ շարադիրոյ (գը. Pez-
zoquet)՝ որ հարամ ինն ասասալ հարց-

Էնիկեն լուսոյ: Խորենացոյ մերոյն մեկ և
որոշ Էին հանկանար. բերեալ այլ օգնու-
թեամբ հրատարակեն միլոնի յաջորդն գար-
ձեալ շինուած խորենացոյն:)

14

խոր. "Ընդ հարուածին հասանցի գարայա-
ձեալ, յանդիսացոյցն հասանելոյ գա-
ղամ". Գ. ԷԲ.

միլ. "Ընդ հարուածին հասանցի գարայա-
ձուն (հոլորակոյ)". Մեկն. Եղեյ, Բ. հր.

15

խոր. "Յորոյ օրոցն խաղցրութեանն
միջոցեալ, որ ի լծեն Քերուբն արկանէր ի
ձուլն, իսկ որ ի ձուլեալն հոգի իւրոյ, որ իւրա-
նէն սրեալ սրեալ սղոյ օրոյ, անօսրանէ՛
այն որ ի ձուլեալն, իսկ խանդեալ՝ որ ի լծեն.
որոյ խառնուածն սասղաբգոյն շինուցու-
ցուածքն էիենոյ գործեալ". Գ. ԷԲ.

(Ա. Ղազարու գրագիրն ունի "իսկ որ
ի ձուլեալն հոգիլոյ", իսկ ի ձեռագրութեանն
կ'ըսէ. "Երկու օրինակի ի ձուլեալն հոգի
իւրոյ. Մի օրինակ ի ձուլեալն հոգի իւրոյ":
Եթէ ի ձուլեալն հոգի իւրոյ, որպէս ունի իսկ
միլոնի հրատարակն:)

փիլ. "Իսկ զատ ի յօրէ խաղաղութեանն՝ որ ի լծեալն քրիստոնէին ազգեալին ի ձուլէն, քան որք ի ձուլէին նոցին էին, որ իւրանիւր ազգեաց ազգեաց սղոցեալ օրդոյ, առնուանէ՝ այն որ ի ձուլէն, քան խոնարհանէ՝ որ ի լծեալն. որոյ խոստանալ սատուցանէ հաստատութիւն կենաց գործեալ". Յհ. Յիսուսեանց.

16

խոր. "Քանզի զարիւն քրիստոնէութեանն էր ոչն (Սուրմակայ Արձկեցւոյ) առաքաբարոյն խոստացեալ, թշնամանաց քանդեալն քան ոսոխութիւնն". Գ. կդ.

(Ա. Ղազարեան դրագիրն ունի թշնամանաց, քան ի Ճանաչութիւնս կ'ըսէ. "Քրիստոս օրինակի թշնամանաց": Եթէ թշնամանաց, որպէս ունի քան զիլն հաստատանալ: Իսկ մի օրինակ Յակոբայ Կարբեցւոյ ունի թշնամանաց, թերեւս ուղղագրեալ:)

փիլ. "Ձուլային զուրն, վասն զի ընդ ի լծեալն ոչ է, պարտական (իմն պարտական) թշնամանաց քան ոսոխութիւն դոյ սա ի խաղաղ". Յհ. Յիսուսեանց թարգմանութիւնս, երես 90:

17

խոր. "Պարկեշտ քան զանազան զինեալ ի քրիստոսասիրութեան էր". Գ. կԵ.

փիլ. "Անասունի հարբութենէն՝ անձեռնիկ պարկեշտ քան զանազանի". ՍԲԵՆ. ԼԻՔԼՈՒԹԻՒՆ, Գ. ՀԷ. երես 231. — "Հանզիստ քան պարկեշտ զինեալ արարեալ". Յհ. Խան ուղիղ ՀԻՆԳՏԱՆԻ. երես 125. — "Ապարկեշտ քան զանազան զինեալ զարուն հարստութեան". Յհ. Յիսուսեանց. (Հոր Հայկազ. ի Սիրիանոսն:)

18

խոր. "Զոմեսոր հայեցուածովք, հոմեսորդոյն քան զայնքան սկսաւ (սուրբն Սոսիկ) ճաշակել (յոգեղէն վարուց)". Գ. կԵ.

փիլ. "Խօսի հոմեսոր հայեցուածոյ քան հոմեսորդոյն զայնքան". Յհ. Յիսուսեանց. (Հոր Հայկազ. ի Հոմեսորդոյն:)

19

խոր. "Ամենայն խաղաղութիւն հրապարակին անդիմադրելոյն Փարեայ՝ յանծրաւ զարուն սանձանգիտ". Գ. կԵ.

(Ա. Ղազարեան դրագիրն ունի անդիմադրելի, քան ի Ճանաչութիւնս կ'ըսէ. "Քրիստոս օրինակ սանձանգիտ": Հայկազեան քան մի օրինակ

յանդիմանեալ էարիմիադայ ասէր առանձինս։ Եւ
եւ ի Գրիգոր Արշարունի (տեսցէ զգրոցս)։ "Ակնարկեցուս հրեշտակն առաքեալն Հոգւոյն"։
(Իբրեւ ասէր զանկանելոյն եւ զանկանելի։)

ՊԻԼ. "Յանդիմանս ելեալ եւ զանկանս ասելոյ
զանկանելոյն"։ Յհ. Մասն խաչից։ "Զանկանելի
զանկանելն եւ զասելն ի ձեռն կատարելոյն"։ Յհ. Յիսուսոյ։

20

ԽՈՐ. "Արդ զանասայս զոսա բռնելով զօրին
հանդերձեալ բռիչք"։ Գ. ԷԹ.

(Ա. զաշարաս գրագիրն ասէր "զօրին հանդերձեալ բռնչք"։ եւ ի ձանօթութիւնս Է՛ գտանի։
"Տի օրինակ բռիչք"։ ի միւսոյն հանդերձեալս
երկոցս գրի բռիչք։)

ՊԻԼ. "Զօրին հանդերձեալ բռիչք ի տեղ ամենայն
խաղաղութեան տեղւոյ եւ ասելի իշխանութեան"։
Յհ. Յիսուսոյ։ "Զօրին հանդերձեալ բռիչք
ի տեղ ամենայն խաղաղութեան շինութեան"։ ամեն։

21

ԽՈՐ. "Որպէս գիրքն ասէն, "Ամբիծաշուք
եւ հոգեւորի գալ եւ հայեսցիս
առաքեալդ՝ իշխանի"։ Գ. ԷԹ.

ՊԻԼ. "Զի որպէս գիրքն ասէն, "Ամբիծաշուք

եւ հոգեւորի գալ եւ հայեսցիս
առաքեալդ՝ իշխանի"։ Ամեն։ Եւ էր։ Ի։ Շ։ երես
472։ — "Որպէս ասէն գիրքն, "Եղեալ առաքեալդ Տիրոջեսերանդի եւ հոգեւորի"։ Յհ.
քան ասելի էիանդասելոյ։ երես 148։

22

ԽՈՐ. "Եւ տիրէ հոգոյ (Սատանայ եւ մեղաց)
զմիտս յուսալոյն դարձոյ, եւ գայթակղեալս
իսկ ամենեսեան արուեստիս եւ կարգաւորելոյն յարմարութեանն"։ Ոգիք։

ՊԻԼ. "Ընդ կայսրին շինոյ (զերկինս) ասելոյ
ձայնին խաղին ամենեսեան արուեստիս եւ
կարգաւորելոյն յարմարութեանն"։ Ամեն։ Եւ էր։
Ի։ Ղ։ (Զոր Հայէր։ ի Շարակնոցս։)

(Զոր կոչ միւսն ասէ Շիւղուանայ։
զայն՝ խարեանայի յանձն գայթակղեցեալսն։)

23

ԽՈՐ. "Զիրեսանելոյս ի քուսն ասելոյ ազգն
ղեր շարեսնն"։ Ոգիք։

ՊԻԼ. "Զիրեսանելոյս ի քուսն ասելոյ՝ արգելուս
շարեցս"։ Ամեն։ Եւ էր։ Ի։ ԾԺԹ։
երես 543։

9

Անվանս խորհրդոյ
ի Գրիգոր Հաւքիմէշոյ

(Թիւ 6 հայրապետութիւն հոմար Հայոց շէրեանն էր գրած ի քառն Շապիհոսեանն. "Աստուածաբանութեան, յորմէ ի խորհրդոյ": Ոչ ի՞նչ շ'կայ հայրապետութիւն:)

1

խոր. "Զիրդիանակոմարդիկ ի վերայ ուսոյ Յիսուս քերթեալ". Ա.թղ.

Հաշ. "Ճշմարտապէս դիպոյ ի վերայ Յիսուս քերեալ, ի շարս աստուածաբանիս գնալ անկատարութեան". ի Հոգվոյն. (Հոր Հայէր. յ'Անկատարութեան:)

(Էջ ի ի Հիւսիսոյն գիրն Յղ. Օրիկոյ, Ը. "Աղիքնուտար ի վերայ ուսոյ Յիսուս քերեալ". տես Ռուս ի Հոր Հայէր.)

2

խոր. "Աստղիւվ շիլէն, ինչ որ էլ էնաղագիր ընդ վարդերդոյ ի խազարդունիկ ընդ վարդարարդոյ քանեն". Ի.էգ.

Հաշ. "Խազարդունիկ ընդ վարդարարդոյն". ի ամերդութիւնն Փրիսդոսի. (Հոր Հայէր. ի Խազարդունիկ:)

3

խոր. "Որդեն կամ ի ինոյս ասիլ քանի". Ի.Յ.

Հաշ. "Որդեն կամ ի ասիլ ինոյ քանի". (Էգիտեմ յոր ճառ. տես կամ ի Հոր Հայէր.)

4

խոր. "Ընդ արքանիդոյ իրոյ ամբարիշտն այս Արիոս ի գարշելին ընկալաւ շապկանն". Ի.ՅԲ.

Հաշ. "Արիոս... գարշելոն ի՛ր շանարգիլ ի գարշելի դիրքն ընկալաւ շապկանն". յԱթանաս.

5

խոր. "Արդ արամիանդ, տիրեալ յերկիր հոգ ճանրասիրդ". Ի.ղԷ.

(Ճանրասիրդ հ խաւանքն թարգմանութիւն յունին Լուսիգամարդոս: ի Աղ.գ.3, դեռ խաղասիրդ:)

Հաշ. "Որդիդ հարդեանն, տիրեալ յերկիր հոգ ճանրասիրդ". (յՍ փաղուանայս զշանանքն էր շէրնագիր Ցառիլ:)

6

խոր. "Շարիսանութիւնն հասանդ իրդիս յաղերս տիրեն, որդեն ասոյ ոմն ի հնոյն". Ի.ղԷ.

Հաշ. "Ոչ օգուտ ի Խաշտոն խաղիցի, ուր

շարքաւորութիւնն հռոմէական բիրտ յարձակման դիմաց յանդգնութեան". Լ Հարդէն. (Հար Հայէ. յանդգնութիւն եւ Լ շարքաւորութիւն:)

7

բառ. "Եւ յարմար էին (շնչաւորուած) վիշապի մարմնի բաղադրեալ մասերէ". Գ. Դպ.

Հայ. "Յարմար հանդերձեալ մարմնի էին (շնչաւորուած) բաղադրեալք գազանաձեւ մասեր". Լ Եղանեան.

8

բառ. "Վիշապաձեւ նշանակեալ սեղանաձեւ բերանաբացութեամբ առաջեալ Լ քշեալ օդոյն". Գ. Հ.

(Այս վիշապերը, որոնք խորհրդաւոր էին եւ "սեղանաձեւ վիշապ" անուն կրում էին, եթէ դրօշ հանդիսանան Լ գեղեցիկ, եւ ապա եթէ դրօշ Աստուծոյ հայրենիքն բաղդ բաղեալ: Dezobry et Bachelet տարեալ Dictionnaire général de Biographie et d'Histoire, Paris, 1857, այդպէս էր գրեալ Լ բառս Dragon.
"Dragon, (լատիներէն) Draco, enseigne militaire des Daces (դակիացոց), qui, lorsque les Barbares recrutèrent

les armées romaines, devint l'enseigne de la cohorte légionnaire. Elle figurait un dragon ou serpent fabuleux: la tête était en argent, à gueule béante (բերանաբացութեամբ խորհրդոյն); le corps, composé d'une espèce de manche de lin ou de soie (հագուստոց խորհրդոյն), retombait le long de la hampe, et, lorsque le vent s'engouffrait dans la gueule (սաստկեալ Լ քշեալ օդոյն խորհրդոյն), s'étendait horizontalement.")

Հայ. "Վիշապաձեւ սեղանաբերանութեամբ". (Հրատարակեալ էր տեղագիր Դանիէլ:)

9

բառ. "Գազանաձեւ նշանակեալ դրօշակ". Գ. Հ.

Հայ. "Գազանաձեւն դրօշակ էարդ եւ սեղանեղէն". Լ Քանանեան:

10

բառ. "Գազանաձեւ շրջանակներ, գաղտնաբար Լ հանդերձեալներէն". Գ. Հ.

Հայ. "Գազանաձեւ շրջանակութիւնք, գաղտնաբար Լ սիրելեաց". Սեր գրա. Դաւ.
(Հար Հայէ. Լ Քանանեան:)

11

Խոր. "Հոգարկեցեք զայն մարմին (սրբոյն անթոռոցայ) եւ հոգի իսկ չմահնէ երկրեալ ի թեառելութենէ". Գ. էն.

Հաշ. "Մահոյ ոչինչ եւ հոգի իսկ չմահին երկրեալք ի թեառելութենէ". (Հշտակեցեք զի մի շփոթիցիք Ճառք:)

12

Խոր. "Ողորմի՞ եմ, եղբայրս Հայաստանեայց". Ողբ.

Հաշ. "Ողորմի՞ եմ, ո՛վ եղբայրս (Աստուծոյ)". ի անթերեցուս.

13

Խոր. "Ոչ եւս գիտանիցի՞ զիարաւորս յո՞ հոգ ի վայրի գալարուն եւ ասա զուարս հանգչեսցեն գանձեալս, ... այլ գրուեալս առնեսցուցայ եւ գահավիժութենէս". Ողբ.

Հաշ. "Ոչ եւս ի գերեզման գալարոյ հանգչեցեալ, եւ ոչ ի զուարս հանգստեան ակեալ. խնդրեսցեն գահավիժութենեն եւ ասայութենեն". ի Հայրն.

14

Խոր. "Եր իկ ժամանակ հեառաւելոյ քառասային եւ քեառաւիրին, եւ հարանց համ-

քեր եղեր՝ ողջախոհութենէ շահաւանութիւն գտանիցէ, որպէս ոչի՛ զայն իսկ չեղեալ գրաւիրեալ: Գարձեալ հինգ ծրքեն ոչի սիրելիաբար յանդգնեալ յարքայութեան յանարատ ատուգարդ, եւ հարանց ոչ ողջերեցայր". Ողբ.

Հաշ. "Հանդգնեցարուք յաղագս ճշմարտութեանն գրգռմամբ. խոկ հարանն հանդերձեր ողջախոհութենէն շահաւանութիւնն գտեալ: Ժամանակ եր ի մեջ յուլալ, եւ ոչ սիրելիաբար յանդգնեցեր յանարատ ատուգարդն, այլ հարանն ոչ ողջերեցայր". ի անթերեցուս.

15

Խոր. "Ո՞ր է խաղայ ալոյսն հանգարտութիւն... ո՞ր շուարի շրջանցն ժպրուն". Ողբ.

Հաշ. "Ո՞ր է խաղայ ալոյսն հանգարտութիւն. ո՞ր շուարի շրջանցն ժպրուն". ի անթերեցուս.

16

Խոր. "Որպէս ասայ ոչի ի Հայրն. "Ահա ասէայն քան զամանապէս գժուարին, եւ էար օրինակ գրեն զայն ալեկոծ՝ շանթաղէն

հիշիր զարհուրելի մարդիկ զամենայն
գնալիս, զի որ ոչինչ պիտանացու ունիցի
արուեստաց". Ղկմ.

Հաշ. "Ոչ ամենաբարեաց. զամենայն ստիպեալն
քան զհանգուցեալս գնահատիցին, զի զայր օրինակ
բարեաց գրին չայր, զհիմարիցն զիրիցն զարհուրելի, զի
զարհուրիցին զիրիցն զամենայնիսիկ, զի
որ ոչինչ առաղջապէս ունիցի". Յհ. ի Հիսուս
գրութիւնքն հրամարիցուս.

17

խոր. "Աշակերտի հեղգ ասա ուսուցի, զի քոյր
ասա ի վարդապետել, որպէս զանի քան զշրջանս
բիւրեն ապրուանքսակի". Ղկմ.

Հաշ. ("Առեալ ի բանից Ապրուանքսակի",
էր գրեալ զայր Հայկազ. յ' Ապրուանքսակ:)

դ

Անվանեալ խորենացի
զաս Գրիգոր Նիւսացի

1

խոր. "Զաս զայրս (Ղազարոս) շնորհեցուանքն յեր-
կուս բանիցս՝ այսր ակնոր բերեալ լինէր
երիվարաւն". Գ. Ճ.

Հիշաս. "Արդարասուրբ ոչէր հոգեցեալ ի քոյ-
լուսոն արդն, զաս շնորհեցուանքն յերկուս բա-
նիցս". Զաս ի Մանկանաս Բերդեցոյն.

2

խոր. "Այլ ասա (խորով Գարգնասանայի) ի վաղա-
կուսարն հանգուցեալ չայր, զեն զկանանչ
Արգարայ Բարգրանանայ, յեր գրաւեալ ան-
գեալ գեայր". Գ. Ճ.

Հիշաս. "Ի գաղթեալ վաղակուսարն հանգուցեալ
չայր". ի ասել Հնաս. (Հայր Հայկազ. ի գաղթեալ:)

Վերադարձութիւնք

Յերեսս 21, գրել 4, Առաջին գիրքս գրեալ
է՝. "Յ' Թ գարուն թուին Արձրանի զաս էր
գրեալ բիւրեանք": Զեռն է էարդալ. "Յերէրորդ
խառարդի Մասանդարայ գարուն՝ Ամանան
գաղթին Արձրանեայ էր գրեալ հայկազեան բիւ-
բանք": Թուին Արձրանայ գիւղանունքեան
է՝ սարդի (Զիրի հարդարանքս) յերեսս 293
դպրագրեալ է. գիրքն՝ բանիցն "զաս Տեղի քոյ-
նարքանցի հանդերձ՝ լիներ ի վերին հրամա-
ցեալ հանգարդութեան ...": Ակնարկ ի բանից
"Մասանալ զեղեր ամն ի Մշանանի զաս ամ
զաս արդի Տի" (երես 293) Տիրոջս ի բանան

"հովանի ամպագունեալ, եւ արագ..." (Երես 343), ասել միայնակեան է Գրիգոր Դիւրանէի եւ իրեն որդւոյ զոր Աղուէս, Գագիկայ եւ Գուրգենի: Այս միայնակեան մատենագրի ազգայն է, զի բուսոյն անկեալ ի սկզբանէ եւ ի կատարածին. եւայլ յայլ ի գիրսն ելս էր դարձեալ թէ՝ ապրեր յերկրորդ քառորդի Յուսէրորդ դարուն. եւ ոչն ասի Հեռաւոն միայնակեան է (եւ ոչ Խոհան Արծրունի) որ էր յերեսն ՇԻԳ-ԵՌԷՆ (Երես 309): Յայլսոմ զուարթի գրեմ նոսանաւոր յօդուածք Հեռաւոնն միայնակեանն:

—Յերես 46, տող 6, Սաւոցի Պրոնիս գրեալ եմ Թէ՞ՆԻս, ասայ դպրոցին Ս. Զաքարու միայնակեանն Զուիխիտեանց ի Խարբերդ: Ուշադրեալ բուն ինչ էր ԹէՆԻս (կամ ԹԷՆԻՍ), ասայ սուրբն Գրիգոր <u>ԿՈՆԷՍ</u> (այսինքն Ոսկի), ինչպէս գրեալ եմ ոչ յերես 47: Ո՞ եւ Ս զանազանագրայ բաշխումն շփոթութեանց էած ի Հարբերդ նոյնպէս:

Հարազատ ե. Գիւրջեանցի

Պետական Գրադարան ՍԵՐԵՐԱԿԱՆՆԵՐ
Հայ. ԽՍՀ ԳԱ Գրադարան Հայ. ՍՍՀ-ՍՍՀ Գ. Գ. Գ.

Գիրքը ենթարկվել է ախտահանման
20/III-42թ.

89

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0686586